

KLASIFIKACIJA CRNOGORSKIH GOVORA

Adnan Ćirgić

This paper offers an analytical-critical overview of the present attempts to classify Montenegrin speeches and to offer a new model for their classification. Commencing with the “substitution of jat” and accentual position as the basic principle for the classification of štokavian speech, it divides Montenegrin speeches into three groups: southeast, northwest and the speeches of the Montenegrin Sandžak. That conditional classification does not deny a thesis about the spontaneously developed koine type of Montenegrin popular speech.

Postoji neka neulovljiva impresionistička linija koja nam pomaže da čim otvori usta, odmah prepoznamo Crnogorca i razlikujemo ga od svih drugih, pa i Crnogorca novoštokavca od drugih novoštokavaca.

Dalibor Brozović
(*Crnogorski govori*, CANU, 1984, str. 60)

Crna Gora je u XX vijeku dala niz izuzetno značajnih dijalektologa. Iako je većina njih živjela i stvarala izvan crnogorskog prostora, svi su oni dobar dio svojega naučnoistraživačkog rada usmjerili prema Crnoj Gori, prvenstveno prema crnogorskim govorima. Zahvaljujući toj činjenici, danas se može reći da crnogorski govori spadaju među najbolje izučene govore u slavističkome svijetu. To naravno ne znači da je proces njihova

izučavanja finalizovan i da su oni u cjelosti izučeni, ali bi se i na osnovu dosadašnjih rezultata moglo pristupiti izradi *Dijalektologije crnogorskoga jezika* kao sinteze tih izučavanja. Taj stav najbolje potvrđuje selektivna *Bibliografija govora Crne Gore* Draga Ćupića, koja je 1983. godine iznosila impozantnih 568 jedinica.¹

Prvi proučavalac crnogorskih govora bio je Vuk Karadžić, koji je svoje rezultate objavio 1836. godine u predgovoru *Srpskih narodnih poslovice*. Ipak, XIX vijek neće dati značajnije radove o toj problematici. Takvo je stanje uostalom i kod okolnih naroda. Sistematska izučavanja crnogorskoga jezika, prvenstveno crnogorskih govora, započeće 1927. godine kad izlazi studija *Dialekt Istočne Hercegovine* Danila Vušovića.² Poslije nje nizaće se značajni radovi, studije i monografije. Vrijedno je spomenuti i monografije *Der štokavische Dialekt* (Wien, 1907)³ i *Die Betonung...* (Wien, 1900) Milana Rešetar, koja je za montenegriziku od posebnoga značaja jer je autor veliki prostor posvetio crnogorskim govorima.

Današnje je izučavanje crnogorskih govora u vidnome zaostatku (i kvalitativnom i kvantitativnom) u odnosu na prva tri kvartala XX stoljeća, kad su u mnogo težim uslovima značajne

¹ Vidi: Drago Ćupić, „Bibliografija govora Crne Gore“, *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 97–128.

² Danilo Vušović, „Dialekt Istočne Hercegovine“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun, 1927.

³ Ta Rešetarova monografija, iako izuzetno značajna za štokavsku dijalektologiju i kao takva nerijetko korišćena i citirana, do ove godine nije prevedena na neki od štokavskih standardnih jezika. Ove je godine prvi put prevedena na crnogorski jezik. Vidi: Milan Rešetar, *Štokavski dijalekat*, Matica crnogorska, Podgorica, 2010.

rezultate postigli Danilo Vušović, Mihailo Stevanović, Gojko Ružičić, Radosav Bošković & Mieczysław Małecki, Jovan Vuković, Luka Vujović (jedan od rijetkih koji je živio i radio u Crnoj Gori), Danilo Barjaktarović, Branko Miletić, Mitar Pešikan, Milija Stanić, Drago Ćupić, Dragoljub Petrović, Mato Pižurica i dr. Većini od njih crnogorski je jezik bio maternji, što je svakako bio dobar preduslov za njihova značajna postignuća na tome polju. Ipak, čini se da je rad na izučavanju crnogorskih govora počeo da stagnira kad se njime počelo koordinirati iz Crne Gore.

Prema veličini terena na koji se odnose, kao najobuhvatnije izdvajaju se pet studija – pomenimo ih prema redoslijedu njihovog objavljivanja: *Dijalekt Istočne Hercegovine* (1927) Danila Vušovića, *Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore* (1932) Radosava Boškovića & Mječislava Maleckog,⁴ *Istočnocrnogorski dijalekat* (1933/34) Mihaila Stevanovića,⁵ *Govor Pive i Drobnjaka* (1938/39) Jovana Vukovića⁶ i *Uskočki govor I* (1974) i *II* (1977) Milije Stanića.⁷ Tim studijama pokriva se većina crnogorskog terena.

⁴ Rad je objavljen i u Glasniku Odjeljenja umjetnosti CANU, br. 20, Podgorica, 2002, str. 5–13. Iako se autori u naslovu ograničavaju samo na tzv. starocrnogorske govore, oni donose jezički materijal i sa znatno širega područja: Primorje, Zeta, Podgorica, Kuči, Piperi, Bjelopavlići, Pješivci... i nude klasifikaciju govora toga područja.

⁵ Mihailo Stevanović, „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. III, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933-1934.

⁶ Jovan Vuković, „Govor Pive i Drobnjaka“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XVII, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1938-1939.

⁷ Milija Stanić, „Uskočki govor“, *Srpski dijalektološki zbornik*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, Tom I, knj. XX, 1974. i Tom II, knj. XXII, 1977.

Većina izučavalaca crnogorskih govora nastojala je da dokaže postojanje dva strogo polarizovana dijalekta koji zahvataju crnogorski prostor (ne poklapajući se s crnogorskim državnim granicama). Za ševerozapadne crnogorske govore usvojen je termin *istočnohercegovački dijalekat*, dok je preostali dio govora različitno imenovan: *istočnocrnogorski dijalekat*, *zetsko-lovčenski dijalekat*, *zetsko-sjenički dijalekat*, *zetsko-južnosandžački dijalekat*, *zetsko-gornjopolimski dijalekat* i sl. Kao što se vidi, osim termina *istočnocrnogorski dijalekat*, kojim je Mihailo Stevanović 1933. godine imenovao govore na teritoriji Zete s Podgoricom i Lješkopljem, Pipera, Kuća, Bratonožića i Vasojevića,⁸ nijedan drugi termin ne sadrži atribut *crnogorski*. I sâm je Stevanović uskoro odustao od toga termina (koji ostali jezikoslovci nijesu prihvatili) i usvojio imenovanje Pavla Ivića *zetsko-sjenički dijalekat*,⁹ mada će kasnije i Ivić odustati od toga naziva „zato što se pokazalo da Sjenica ne leži na području tog dijalekta“.¹⁰

Osim toga bilo je jezikoslovaca koji su nastojali da dokažu kako je neodrživa i sintagma crnogorski govori jer „na ovoj teritoriji nema pojava koje nije moguće naći na drugim područjima srpskohrvatskog jezika. Zato nije moguće govoriti o crnogorskim govorima sa značenjem pridjevskog dijela ove sintagme ‘svoj’ a ne i ‘srpskohrvatski’“. Tako nije moguće govoriti čak ni kada su u pitanju pojedine pojave, ako se eventualno nešto ne bi našlo u oblasti leksike (u kom slučaju treba pomišljati na slovensku starinu,

⁸ Mihailo Stevanović, *Ibid.*, str. 2.

⁹ Vidi: M. Stevanović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije*, Četvrto izdanje, Obod, Cetinje, 1962. str. 10-11.

¹⁰ Pavle Ivić, „Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora“, *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 32.

eventualno na leksički uticaj koji se nije osjetio na drugim područjima srpskohrvatskog jezika)¹¹. Takav stav Draga Ćupića zasniva se na tvđenju Mitra Pešikana iz njegova poznatoga sintetičkog rada „Jedan opšti pogled na crnogorske govore“. Budući da je taj stav ostavio dalekosežne negativne posljedice u pogledu tretmana crnogorskih govora, naročito zbog toga što je potekao od jezikoslovnoga autoriteta kakav je bio Pešikan, neophodno ga je ovde prenijeti u cjelosti: „Teritorija današnje SR Crne Gore ne predstavlja posebnu dijalekatsku zonu na srpskohrvatskom odn. štokavskom prostoru. Ova tvrdnja kao da protivrječi svakodnevnom iskustvu i zapažanjima, jer čitav niz dijalekatskih pojava s kojima se sreću ne samo jezikoslovci nego i drugi identifikujemo u prvom redu kao crnogorizme, crnogorske dijalekatske osobenosti. Ipak, bliža analiza takvih pojava redovno pokazuje:

- ili da one nijesu samo crnogorske, nego zahvataju i znatne zone izvan Crne Gore;

- ili da nijesu opštecronogorske, tj. da ne zahvataju svu (ni uglavnom svu) Crnu Goru, nego izvan njih ostaju znatni prostori republike;

- ili i jedno i drugo: zahvatajući samo dio Crne Gore, mnoge značajne dijalekatske pojave svojstvene su i drugim, često veoma prostranim regijama.“¹²

Razlika između ta dva autora (Ćupića i Pešikana) u tome je što prvi sintagmu crnogorski govori smatra neprihvatljivom, a drugi je i sâm upotrebljava.

Pomenuti stavovi i podjela crnogorskih govora zahtijevaju analitički osvrt sa stanovišta današnjih saznanja iz oblasti crnogorske dijalektologije i montenegristike uopšte.

¹¹ Drago Ćupić, *Ibid.*, str. 103.

¹² Mitar Pešikan, „Jedan opšti pogled na crnogorske govore“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXI/1, Matica srpska, Novi Sad, 1979, str. 149.

Podjelom crnogorskih govora na dva dijalekta ističe se njihovo nejedinstvo i činjenica da se ta dva dijalekta prostiru znatno šire od crnogorskih državnih granica. U vezi je s tim drugim i pomenuto njihovo imenovanje kojim se izbjegava atribut *crnogorski*. Kao što je poznato, granice govora, dijalekata i jezika samo se u izuzetno rijetkim slučajevima poklapaju s državnim granicama (kad te granice idu kakvim okomitim planinskim stranama, riječnim klisurama, neprohodnim šumama ili kad presijecaju slabo naseljene prostore), pa u tome dijelu ni Crna Gora ne predstavlja nikakav izuzetak. Bitno je odrediti centar javljanja jezičkih pojava koje markiraju određeni dijalekat ili govor. Zahvaljujući izuzetno bogatim dijalektološkim istraživanjima u Crnoj Gori i izvanrednim rezultatima koji su na tome polju postignuti, mi danas sa sigurnošću možemo utvrditi da je upravo Crna Gora središte jezičkih pojava koje se javljaju na njezinoj teritoriji (bez obzira na to što postoje i izvan nje). Međutim, kako je od pobjede Vukove jezičke reforme u Crnoj Gori (školske 1863/64. god.) crnogorski jezik zvanično tretiran kao dio srpskoga, a opštercnogorske jezičke osobine kao dijalektizmi srpskoga jezika, pomenuta imenovanja dijalekata zaobilazila su crnogorski etnički i jezički atribut. Protiv takvoga imenovanja oglasio se još 1983. godine Josip Hamm istakavši da „u Pregledu srpskohrvatskih dijalekata odobrenom kao stalni sveučilišni udžbenik za slušača Beogradskoga sveučilišta nema crnogorskih govora kao posebne dijalekatske grupe. Postoje šumadijski, šumadijsko-vojvođanski, vojvođanski i slavonski, no nema crnogorskih. Zašto? – Skriveni su pod nazivom ‘zetsko-južnosandžački’. Mislim da je to diskriminacija koja bi prije pristajala predratnoj malograđanštini nego progresivnom društvu kojemu je jedan od važnih zadataka da realno gleda na činjenice i da stvari postavlja na prava mjesta. Zašto onda krparenje koje ničemu ne vodi? Tko još danas (...) misli na historijsku Zetu (kako se od XI vijeka počela zvati Dioklea-Duklja)? I ako se u nju uključuju južnosandžački govori, šta je onda sa srednjosandžačkima i

sjevernosandžačkima? Kuda su oni uključeni i zašto to i u nazivima nigdje ne dolazi do izražaja? Mislim da bi najpoštenije i najpravičnije bilo da se i crnogorski govori zovu crnogorskima, a to što oni jednim dijelom prelaze u južni Sandžak – to ne znači ništa. Opća je značajka dijalekatskih pojava da se one kod nas ne drže, i da se ni u prošlosti nisu držale administrativnih granica, mada se uvijek negdje – na nekim područjima i unutar nekih granica – nalazila njihova jezgra oko koje su se kretala žarišta lokalnih govora. U slučaju oficijoznih ‘zetsko-južnosandžačkih’ govora takvo je središte, nema sumnje, bila Crna Gora, pa i u tom pogledu mislim da nema razloga da se njezini govori ne nazovu crnogorskima (tim više što u njima ima osobina kojih nema – ili barem strukturno i sistemski uzeto nema – u drugim susjednim ili udaljenijim govorima).¹³

No bez obzira na neprihvatljiva imenovanja crnogorskih govora i neodrživost pojedinih interpretacija, doprinos je tih dijalektologa montenegristici nemjerljiv jer su pružili obilje materijala koji služi kao potvrda postojanja crnogorskoga jezika i crnogorskih govora kao cjeline,¹⁴ tj. građu koja stoji protiv njihove teze o postojanju dva strogo odijeljena dijalekta na teritoriji Crne Gore. Kao i u mnogim drugim oblastima, tako i u jezikoslovlju, hipoteze su nerijetko prihvatane ne u zavisnosti od njihove naučne održivosti nego od autoriteta koji ih je postavio. Takav je slučaj bio i s imenovanjem crnogorskih govora i njihovom podjelom na dva dijalekta, s obaveznom napomenom da ti dijalekti

¹³ Josip Hamm, „Crnogorsko T, D + JAT > ĆE, ĐE“, *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 80-81.

¹⁴ U pomenutom radu M. Pešikana („Jedan opšti pogled na crnogorske govore“) na istoj stranici će se iznose teze o izuzetnoj razuđenosti crnogorskih govora i nepostojanju opštercnogorskih jezičkih crta kaže se i sljedeće: „*Kao cjelina* (istakao A. Č.), crnogorski govori su veoma tipični dio štokavskoga narječja ili dijalekta.“ – str. 149, čime autor negira prijetodno iznijete tvrdnje.

zahvataju znatno širi prostor od crnogorskoga. Ako su iza takvih stavova stajala imena poput Pavla Ivića i Mitra Pešikana, nije čudo što ih je većina ostalih jezikoslovaca, kako savremenika tako i nastavljača, uglavnom bespogovorno prihvatila.

Činjenica da jezičke osobine u Crnoj Gori „nijesu samo crnogorske, nego zahvataju i znatne zone izvan Crne Gore“¹⁵ ne može biti u koliziji sa stavom o postojanju crnogorskih govora kao cjeline, odnosno ne može poslužiti kao potvrda za nepostojanje tipičnih crnogorskih osobina. Ono što je u tome slučaju bitno jeste status tih osobina u crnogorskim govorima (odnosno u crnogorskom jeziku) i govorima okolnih jezika: bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga. Npr. proširenje crnogorskoga konsonantskog sistema glasovima *ś* i *ž*,¹⁶ koji se javljaju i van crnogorske jezičke teritorije, ne znači da se ti glasovi ne mogu smatrati opšecrnogorskim niti tipično crnogorskim osobinama u okviru štokavštine – jer u Crnoj Gori oni predstavljaju markantna jezička obilježja i podjednako su prisutni na cijelome terenu, dok u okolnim državama imaju status lokalizama i dijalektizama koji su danas u iščezavanju (ako već nijesu iščezli), a porijeklo vode uglavnom s crnogorskoga jezičkog terena. Nepristupačni crnogorski brdski tereni, teški uslovi života, a naročito neprestane borbe s Turcima od XV vijeka – uslovili su raseljavanje stanovništva u okolne bliže ili udaljenije predjele. Prirodno, tim seobama raseljene su i crnogorske jezičke osobine van matičnoga terena, pa se time objašnjava i pojava njihova preko crnogorskih državnih granica.

Značaj tih seoba isticao je i Pavle Ivić, iako je u pogledu crnogorskih govora, njihove podjele i imenovanja, imao stavove bliške Pešikanovim. Navodeći razloge seoba od početka XV stoljeća do kolonizacije prema Vojvodini, Slavoniji, Kosovu i

¹⁵ Mitar Pešikan, *Ibid.*, str. 149.

¹⁶ Vidi: Vukić Pulević, „Glasovi *ś* i *ž* u crnogorskoj toponimiji“, *Lingua Montenegrina*, br. 1, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008, str. 75–94.

Metohiji u XX vijeku, Ivić ističe da „izvesni naši krajevi odigrali su u istoriji ulogu stalnog izvora seoba. (...) Najjača od svih struja bila je dinarska. Njena matična oblast su planine od gornjeg toka Vrbasa pa do Prokletija, dakle uglavnom visinski delovi Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka. Teritorija preko koje se rasprсло ovo stanovništvo ogromna je. Ona obuhvata Crnogorsko Primorje, dalmatinsko kopno, celu Bosnu, veliki deo Hrvatske i najveći deo Slavonije i našeg naselja u Baranji, veliki deo Vojvodine, svu zapadnu Srbiju i više od polovine Šumadije.“¹⁷ U okviru te struje, koju je okarakterisao kao najjaču, izdvaja tri epicentra seoba – od kojih su dva ijekavska – oba su crnogorska, a jedan je ikavski (zapadna Hercegovina, dio zapadne Bosne i Dalmacije). Za jedno od crnogorskih žarišta seoba Ivić veli da se nalazi „u istočnoj Hercegovini, naročito u delovima koji su 1878. i 1913. godine pripali Crni Gori.“¹⁸ Tu u masivima Durmitora, Sinjajevine, Maglića i drugih planina i u dolinama Pive, Tare, Lima i gornjeg toka Neretve živelo je veoma pokretljivo, snažno i ekspanzivno stočarsko stanovništvo koje se neobično brzo proširilo na sve strane.“¹⁹ Drugi centar iz kojega su potekle crnogorske seobe²⁰ bio je „u Crnogorskim Brdima i susednim delovima Sandžaka, uključujući tu i sjenički kraj“. Za iseljenike iz severozapadnoga dijela Crne Gore kaže da su se naselili po Bosni, Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji, Baranji, zapadnoj Srbiji, donekle severnoj Srbiji i Vojvodini te po Dubrovačkome primorju, dok je drugi dio iseljenika mahom

¹⁷ Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narječje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956, str. 46-47.

¹⁸ Ono što se ovde ne kaže, a što je za našu problematiku posebno bitno, jeste da su ti krajevi (ili njihov najveći dio) i ranije pripadali crnogorskoj državi, a da su i za vrijeme turske uprave bili najviše upućeni na Crnu Goru.

¹⁹ Pavle Ivić, *Ibid.*, str. 47.

²⁰ Ivić ga naziva „treće dinarsko žarište“. – Isto, str. 47.

naselio Srbiju, Kosovo i Metohiju.²¹ Ti podaci o seobama crnogorskoga stanovništva objašnjavaju porijeklo izvjesnih opšecrnogorskih jezičkih osobina na mnogo širem prostoru od onoga koji je omeđen crnogorskim državnim granicama. Činjenica da te osobine nadilaze pomenute granice ne oduzima pravo da se tretiraju kao crnogorske jezičke odlike, kako su to radili pomenuti autori i njihovi sljedbenici. Naprotiv, time se objašnjava upravo njihovo nekadašnje crnogorsko porijeklo, kao što se recimo hrvatski jezički uticaji mogu utvrditi prisustvom pojedinih čakavizama na nehrvatskome prostoru.

Konstatacija M. Pešikana da nema opšecrnogorskih jezičkih osobina²² u čvrstoj je vezi s podjelom crnogorskih govora na dva dijalekta i s tvrdnjom P. Ivića da „od svih štokavskih govora oni u Crnoj Gori su najjače izdiferencirani. Drugim rečima, nigde drugde nema toliko unutrašnjih razlika na prostoru odgovarajuće veličine.“²³ Ako se uzme u obzir činjenica da P. Ivić torlačke govore posmatra kao dio štokavskoga sistema pod nazivom *prizrensko-timočka dijalekatska zona*, teško je opravdati podjelu prema kojoj isti status ima npr. „istočnohercegovački“ prema „zetsko-sjeničkom dijalektu“ na teritoriji Crne Gore i „prizrensko-timočki dijalekat“ prema šumadijsko-vojvođanskom na teritoriji Srbije. Ako se uz to još zna za ogromno dijalekatsko šarenilo u Srbiji, đe su evidentne i strukturalne i tipološke razlike među pojedinim govorima, ostaje neodrživa navedena teza o

²¹ Isto, str. 47-48. Iseljavanja crnogorskog stanovništva prema Hercegovini potvrđuje i Jevto Dedijer u knjizi *Hercegovina*, Srpska književna zadruha, Beograd, 1909.

²² Videti fusnotu 11.

²³ Pavle Ivić, „Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora“, *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 31.

crnogorskim govorima kao najjače izdiferenciranim. Nasuprot iznijetome mišljenju P. Ivića, Vojislav P. Nikčević je u svojim izučavanjima crnogorskoga jezika došao do zaključka da „u crnogorskome jeziku se razvio i opšti, naddijalekatski ili interdijalekatski tip jezika (koine). U tome tipu znatno preovladavaju i dominiraju zajedničke osobine crnogorskih govora i razlikuju se tri osnovna sloja jezičkih elemenata. U prvi sloj ulaze elementi južnoslovenskoga i praslovenskoga podrijetla, zajednički Crnogorcima, Srbima, Bošnjacima, odnosno Muslimanima, i Hrvatima. Drugi sloj obuhvata elemente koji u crnogorskome jeziku posjeduju kolektivnu govornu, odnosno interdijalektalnu upotrebnu vrijednost. (...) Treći sloj jezičkih elemenata sačinjavaju crnogorski mjesni govori.“²⁴

Da bismo provjerili ispravnost navedenih tvrdjenja koristili smo se materijalom koji donosi Pavle Ivić u *Dijalektologiji srpskohrvatskoga jezika*²⁵ i Asim Peco u *Pregledu srpskohrvatskih dijalekata*²⁶ jer oba autora imaju istovjetnu podjelu crnogorskih govora na dva dijalekta, a torlačke govore posmatraju kao dio štokavskoga sistema.²⁷ [Zasad nećemo uzimati u obzir mnoštvo crnogorskih jezičkih osobina koje su opisane u dijalektološkim studijama i monografijama što se odnose na različite krajeve Crne Gore.]

²⁴ Vojislav P. Nikčević, „Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik“, u knjizi *Jezičke i književne teme*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006, str. 187-188.

²⁵ Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956.

²⁶ Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.

²⁷ Razlika je jedino u tome što Asim Peco u okviru istočnohercegovačkoga dijalekta izdvaja poseban *severozapadnocrnogorski govorni tip*. – A. Peco, *Ibid.*, str. 75.

Na osnovu uporedne analize odlika koje pomenuta dva istraživača opisuju kao tipične za „istočnohercegovački“ i „zetsko-sjениčki“ odnosno „zetsko-južnosandžački“ dijalekat, dolazi se do zaključka da je najveći broj osobina koje se u njima javljaju zajednički i jednome i drugome „dijalektu“. Većina odlika koje se javljaju u prvome a nepoznate su u drugom „dijalektu“ (ovde ne uzimamo u obzir akcenatsko stanje, o kojemu će kasnije biti nešto više zбора) uglavnom se javljaju izvan crnogorske teritorije, tj. nema ih uglavnom ni u ševerozapadnim crnogorskim govorima. U zajedničke krupnije osobine o kojima je riječ spadaju prije svega:

1. ijekavica;
2. duži oblici zamjeničko-pridjevske promjene (npr. *tije(h), tijem*);
3. jekavska jotacija (*tě > će, cě > ce, dě > de, sě > se, zě > ze*);
4. *dvje, svje, cvje > de, se, ce* (npr. *međed, šedok, Četko*);
5. prilično zastupljena jotacija labijala;
6. konsonantski sistem proširen fonemima *ś* i *ź*;
7. *ě + j > i* (npr. *cio, sijati*), ali u gl. pridjevu radnom nijesu nepoznati ni oblici tipa: *šedeo, viđeo*;
8. *-st, -zd, -št, -žd > -s, -z, -š, -ž* (npr. *plas, groz, priš, daž*)
9. česta upotreba *-j < -đ, -ć* (npr. *goj, doj, moj*);
10. česta upotreba infinitiva bez krajnjega *-i* (npr. *trčat, pričat*);
11. dativ i lokativ *mene, tebe, sebe*;
12. enklitike *ni* i *vi*;
13. aktivna upotreba aorista i imperfekta;
14. deklinacija *Pero – Pera – Peru...*;
15. poremećen odnos između padeža mjesta i pravca
16. upotreba genitiva umjesto lokativa uz prijedlog *po* (npr. po kuća).²⁸

²⁸ Ta je pojava u ševerozapadnim govorima manje izražena nego u ostalim.

Tim spiskom ne iscrpljuju se sve zajedničke osobine crnogorskih govora, već samo one koje su se kod pomenutih autora našle kao osobine dva odijeljena dijalekta. Iščitavanjem literature o crnogorskim govorima dolazi se do mnogo većeg broja paralelnih osobina u dvama opisanim „dijalektima“. Koliko su pak oni stvarno odijeljeni, govori sâm spisak.

Ševerozapadni crnogorski govori pošeduju mnoštvo osobina koje ih isključuju iz tzv. istočnohercegovačkoga dijalekta. U pitanju su opštercnogorske osobine koje se javljaju i u preostalim našim govorima, a ukoliko ih ima izvan crnogorskih državnih granica – uzroke treba tražiti u seobama, a ne u čemu drugome. To je i bio razlog što ih je Asim Peco izdvojio, makar i kao poseban govorni tip (ševerozapadnocrnogorski), u okviru istočnohercegovačkoga dijalekta i obradio pod naslovom *Ijekavski govori hercegovačkog tipa van granica Hercegovine*,²⁹ opisavši samo nekoliko njihovih distinktivnih osobina u odnosu na preostale govore „hercegovačkog tipa“. Te odlike, kaže Peco, „svedoče da govori zapadne Crne Gore imaju veći broj osobina za koje ne znaju govori današnje istočne Hercegovine, ni Hercegovine uopšte, što tim govorima daje posebno mesto u sklopu ijekavskih govora“.³⁰ Zatim navodi osobine koje su tome „govornom tipu“ zajedničke sa „zetsko-južnosandžačkim“ dijalektom i po kojima se on razlikuje od ostatka „hercegovačkih govora“.

Ustaljeni kriterijum za klasifikaciju štokavskih govora predstavlja zamjena jata i akcentuacija.³¹ „Za jezičku strukturu razlike u sistemu akcentuacije imaju mnogo veći značaj nego

²⁹ A. Peco, Ibid., str. 74-75.

³⁰ Isto, str. 75.

³¹ Vidi: Pavle Ivić, „Osnovni kriteriji podele štokavskih govora“, u knjizi *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956, str. 56–61.

različita zamena jata. Uprkos tome usvojena je praksa da se pri klasifikaciji štokavskih govora polazi od zamene jata, a akcentuacija služi za podrazdele. (...) Sve dosadašnje podele uzimaju zamenu jata za osnovni kriterijum.³² I jedan i drugi kriterijum teško su primjenljivi na crnogorsku jezičku situaciju. U pogledu *zamjene jata* situacija je gotovo jednoznačna. Crna Gora je dominantno i prepoznatljivo ijekavska zemlja (*dijete* – *đeteta*). Dva odvojena ikavsko-jekavska govora (*dite* – *đeceta*) – podgoričkih i gusinjskih muslimana – ne mijenjaju znatno tu sliku jer zahvataju vrlo mali prostor, a po ostalim osobinama uklapaju se skladno u skupinu govora kojima pripadaju i u opštercnogorski jezički sloj. Situacija je nešto drugačija kad je u pitanju dio crnogorskoga Sandžaka koji je uglavnom ijekavsko-ekavski (mada su odstupanja u tome pogledu znatna, što potvrđuje hipotezu da je u pitanju uticaj teritorijalno bliskih srpskih ekavskih govora). Na mikrostrukturnom planu ti posljednji (govori) imaju nešto više zasebnih osobina ili osobina koje su u njima dosljednije zastupljene nego u ostalim crnogorskim govorima. U pitanju je uticaj albanske, bosanske i srpske jezičke granice te na leksičkome planu značajnije prisustvo orijentalizama. Inače se po ostalim svojstvima i ti govori lijepo uklapaju u crnogorski makrostrukturni sloj. Ako još pomenemo specifičnu mrkojevićku situaciju u pogledu alternanata *jata*, iscrpili smo sva odstupanja od crnogorskoga ijekavizma. A, kao što je već rečeno, *zamjena jata* je osnovni kriterij za podjelu štokavskih govora.

Ako se može govoriti o raznovrsnosti i razuđenosti crnogorskih govora, onda je to akcenatsko stanje njihovo. Prema akcentu se bolje nego prema ma kojem drugom jezičkome nivou može odrediti pripadnost crnogorskih govornih predstavnika određenome mjesnom govoru. Nijedan drugi jezički sloj, pa čak ni bilo koja osobina, ne može biti pouzdan faktor u tome jer su mnogi mjesni govori po svim ostalim osobinama izuzetno slični ili

³² Isto, str. 60.

podudarni. Crnogorski govori poznaju dvočlani, tročlani i četvoročlani akcenatski sistem.³³ Tročlani akcenatski sistem zastupljen je u Lepetanima, Ozrinićima s Broćancem i Gusinju; četvoročlani u ševerozapadnim crnogorskim govorima, Bjelopavlićima, Donjim Pješivcima, Vasojevićima i crnogorskome dijelu Sandžaka; a dvoakcenatski sistem zastupljen je u svim ostalim govorima.³⁴ Međutim, isti akcenatski tipovi razlikuju se u pojedinim govorima. Npr. kratkosilazni akcenat prisutan je u Piperima na krajnjem otvorenom i zatvorenom slogu (npr. *nāröd, sesträ*), a u susjednoj Podgorici ga u krajnjem otvorenom slogu nema, osim u antroponimiji (pri tome su i jedan i drugi govor dvoakcenatski), ali se zato u Podgorici javlja redovno na finalnome zatvorenom slogu (npr. *nāröd*, ali *sěstra*); ili u okviru četvoroakcenatskoga sistema razlikuje se npr. bjelopavlički i susjedni pješivački govor jer se u prvome javlja dugosilazni akcenat na krajnjem slogu (npr. gen. *ženê*, ali samo *žèna*) a kratkosilazni samo u enklizi (npr. *reklä je*), dok pješivački govor (tačnije, govor Gornjih Pješivaca) ne poznaje silazne akcente na posljednjem slogu u riječi. Akcenatski raznovrsnu situaciju dodatno komplikuje činjenica da opštercnogorsku odliku čuvanja neakcentovanih dužina remeti barski govor s okolinom i neki mjesni govori Boke Kotorske.

Kao što se na osnovu iznijetoga kratkog osvrtu na crnogorsku akcenatsku situaciju može zaključiti, ni taj kriterijum nije od prevelike pomoći u klasifikaciji crnogorskih govora. Ako bi se obuhvatile sve akcenatske razlike, dobio bi se veliki broj govornih grupa koje ne bi odgovarale stvarnom stanju jer, iako akcenatski razučene, one bi po ostalim svojstvima bile gotovo identične.

Već na početku sistematskih izučavanja crnogorskih govora Mihailo Stevanović i Radosav Bošković odvojeno su došli do

³³ Podroban opis akcenatskoga stanja u crnogorskim govorima dao je Mitar Pešikan u citiranome radu „Jedan opšti pogled na crnogorske govore“.

³⁴ Isto, str. 156.

istoga zaključka: osobine pojedinih crnogorskih govora uglavnom se poklapaju s plemenskim granicama.³⁵ Na to je svakako uticala specifična podvojenost crnogorskih plemena u pojedinim sferama života. Ipak, uporednom analizom postojeće dijalektološke građe može se utvrditi da ni među pojedinim plemenima nema tolikih razlika da bi se moglo govoriti o posebnim dijalektima ili dijalekatskim tipovima na nivou Crne Gore. Ukoliko bi se iz praktičnih razloga pokušala uspostaviti neka uslovna klasifikacija crnogorskih govora, onda bi se moglo govoriti samo o govornim skupinama koje bi se međusobno razlikovale u nekim sitnijim osobenostima (kojih je danas iz razumljivih razloga sve manje), dok bi se po svim važnijim elementima te govorne skupine skladno uklapale u pomenuti drugi (opštencnogorski) jezički sloj koji je definisao Vojislav P. Nikčević. S obzirom na nepostojanje izrazitih diferencijalnih crta među crnogorskim govorima, o zasebnim dijalektima ne može se govoriti.

³⁵ R. Bošković & M. Malecki, „Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore“, Glasnik Odjeljenja umjetnosti, knj. 20, CANU, Podgorica, 2002, na str. 11 kažu: „Kad su u pitanju izoglose, one se prostiru skoro celom dužinom granica plemena: podela na nahije i bratstva nije imala većeg uticaja na grupisanje dijalekata. Retke su velike razlike u okviru jednog plemena, ali u okviru nahije se ponekad mogu sresti dosta značajne dijalekatske razlike.“

To je u potpunosti saglasnosti s tvrdnjom M. Stevanovića, izrečenom u monografiji *Istočnocrnogorski dijalekat*, str. 2, da među crnogorskim plemenima „postoje izvesne razlike i u jezičkim crtama. U jednom plemenu, bilo ono manje (od svega jedne opštine) ili više (od nekoliko sreza) – ne računajući odive i doseljenike iz drugih plemena – i za oštro uho i dobro jezičko osećanje razlike su neznatne. Ova se okolnost zgodno iskorišćava za podelu govora u manje dijalekatske grupe i za odvajanje od krajeva koji pripadaju drugim dijalekatskim oblastima.“

Teritorija koju su izučavali R. Bošković & M. Malecki i Mihailo Stevanović krajem 20-ih godina XX vijeka poklapa se u jednom dijelu, ali se njihova klasifikacija prilično razilazi. Kad se tu doda i klasifikacija crnogorskih govora M. Pešikana u pomenutoj njegovoj sintetičkoj studiji,³⁶ onda je neslaganje još veće.

Bošković & Malecki izdvajaju 4 govorna tipa:

1. cetinjski tip (četiri nahije i priobalje između Boke i Bara);
2. barski tip (Bar s Mrkojevićima i Zupcima);
3. tip govora Kuća i Pipera;
4. tip govora plemena Bjelopavlići i Pješivci.

Stevanović izdvaja 4 govorne grane:

1. zetsko-podgorička;
2. piperska;
3. kučko-bratonožićka;
4. vasojevička.

Pešikan izdvaja tri posebna dijalekta:

1. zetsko-gornjopolimski dijalekat („stariji“ zetski govori zapadno od Komova, Vasojevići i plavsko-gusinjski kraj) kome pripadaju:

- a) starocrnogorski poddijalekat (obuhvata četiri nahije),
- b) primorski pojas,
- c) donjozetski pojas (obuhvata prostor koji je pokrивao srednjovjekovni naziv Donja Zeta) u kojem se jasno izdvaja južno-zetska zona (krajnji jug Crne Gore s fokusom u Mrkojevićima),
- d) pojas starijih brdskih govora (teritorija koju je opisao M. Stevanović u *Istočnocrnogorskom dijalektu* zajedno s Bjelopavlićima i Donjim Pješivcima), u okviru kojega izdvaja dva tipa:
 - pipersko-kučko-bratonožićki, s prisustvom nekih donjozetskih crta,
 - bjelopavličko-vasojevički;
2. crnogorski dio južnosandžačkoga dijalekta (govori iznad Vasojevića – Bihor i okolina Bijelog Polja);

³⁶ Viđeti tačan naziv tih studija u fusnotama 4, 5 i 12.

3. crnogorski dio novoštokavskoga ijekavskog (istočnohercegovačkoga) dijalekta.³⁷

Neusklađenost pomenutih klasifikacija i glomaznost Pešikanovih imenovanja evidentna je. S druge strane, postojeća literatura o crnogorskim govorima najčešće ne ide u prilog pomenutim klasifikacijama. Nema npr. nikakvoga razloga za izdvajanje posebne piperske govorne grane (kako je učinio Stevanović), ali je kučko-piperskome govornom tipu (Bošković & Malecki) neophodno pridružiti i bratonožićki govor. Kad su u pitanju govori ta tri plemena, najprihvatljivije je njihovo svrstavanje u zajednički govorni korpus (kučko-pipersko-bratonožićki), kako to čini Pešikan. Međutim, ako se ide (prema Pešikanovu modelu) ka izdvajanju zasebnih govornih cjelina u okviru crnogorskih govora prema određenim mikrostrukturnim osobinama, onda je „neke donjozetske crte“ potrebno izvrstiti iz kučko-pipersko-bratonožićke govorne grane i izdvojiti ih u posebnu zetsko-podgoričku govornu granu, kako je to uradio M. Stevanović. To prije svega zbog toga što mjesni govori te grane ne poznaju karakteristični izgovor poluglasnika iz prijetodne grane. Takođe, nema nikakvoga značajnijeg razloga za izdvajanje posebne primorske grane koja ne obuhvata govor Bara s okolinom i krajnji crnogorski jug, kako to čini M. Pešikan, jer: a) ti govori čine cjelinu sa njihovim kontinentalnim zaleđem; b) zajedno s govorima

³⁷ Za taj posljednji Pešikan kaže da je „sa jačim prisustvom nekih zetskih crta u graničnoj zoni, a inače bez izrazitog diferenciranja govora“ (Ibid, str. 169). Međutim, građa koju iznose Milija Stanić (u dvotomnoj monografiji *Uskočki govor*), Jovan Vuković (u monografiji *Govor Pive i Drobnjaka*) i Danilo Vušović (u monografiji *Dialekt Istočne Hercegovine*) u koliziji je sa tim stavom jer su „neke zetske crte“ prisutne u mnogo značajnijoj mjeri u tim govorima, i ne samo u graničnoj zoni nego i duboko u unutrašnjosti. No slika o tome biće jasnija kad se izradi *Dijalektologija crnogorskoga jezika*.

zaleđa skladno se uklapaju u crnogorski naddijalektalni sloj. Svi oni su ijekavski, a međusobno se razlikuju jedino u akcentu (baš kao i njihovo zaleđe), pri čemu grad Perast dijeli te govore na četveroakcenatske i dvoakcenatske (s izuzetkom troakcenatskih Lepetana). Povezanost primorskih govora s njihovim zaleđem istorijski je lako objasniti. M. Stevanović izdvaja vasojevički govor u posebnu govornu granu, a M. Pešikan tome govoru pridružuje i bjelopavličke govore definišući bjelopavličko-vasojevički govorni tip. Međutim, na osnovu raspoložive građe može se ustvrditi da je tim govorima blizak i donjopješivački govor, pa se može govoriti o donjopješivačko-bjelopavličko-vasojevičkoj govornoj grani. Starocrnogorski poddijalekat (M. Pešikan) uglavnom se poklapa s cetinjskim tipom (R. Bošković & M. Malecki), s tim što posljednja dvojica proučavalaca tome tipu s pravom pridružuju i „priobalje između Boke i Bara“.

Dakle, svaka je dosadašnja podjela crnogorskih govora sporna, i to prije svega iz dva osnovna razloga:

1. zato što se zanemaruje činjenica da su crnogorski govori naddijalektalnoga tipa, tj. da predstavljaju zasebnu cjelinu, a da se glavne razlike među njima tiču akcenatskoga stanja;

2. zato što ne postoji zajednički kriterijum za njihovu podjelu. Ovaj drugi razlog prirodno proističe iz prvoga, a već je viđeno da *zamjena jata* kao osnovni kriterijum za podjelu štokavskih govora nema većeg značaja kad su u pitanju crnogorski govori. S druge strane, ako se za kriterijum uzme akcenatsko stanje mjesnih govora, desiće se da se pojedini govori, koji su akcenatski prilično raznovrsni, poklope u većini drugih osobina.

Ipak, ako se pođe od globalne akcenatske situacije, crnogorski govori mogu se podijeliti na dvije velike skupine: ševerozapadnu (četveroakcenatsku) i jugoistočnu (dvoakcenatsku). Kao što se vidi, u toj podjeli zanemarene su pominjane troakcenatske govorne oaze. Međutim, iako Bjelopavlići, Vasojevići i Donji Pješivci imaju četveroakcenatski sistem, po nekim drugim svojim

svojstvima (poremećen odnos između padeža mjesta i pravca, sudbina vokalske grupe *ao*, postojanje dugosilaznoga akcenta na krajnjem slogu i još neke sitnije osobine) oni su bliži dvoakcentatskim crnogorskim govorima. Situacija je formalno lakša kad je u pitanju crnogorski dio Sandžaka jer se on na osnovu ijekavsko-ekavske zamjene *jata* (premda su odstupanja znatna) može izdvojiti u posebnu govornu skupinu, koja je opet po mnoštvu drugih osobina bliska dvijema navedenim skupinama. Specifične osobine te skupine razvile su se kao posljedica prožimanja albanskih, bosanskih i srpskih jezičkih osobina s izvornim crnogorskim.

Na osnovu onoga što se iz dijalektološke literature zna, među mjesnim govorima ševerozapadne govorne skupine nema značajnijih distinktivnih crta, mada se i tu u okviru pojedinih plemena mogu markirati određene specifičnosti (premda se i takve specifičnosti mogu uglavnom naći u nekim drugim crnogorskim govorima). Isto važi i za skupinu govora crnogorskoga dijela Sandžaka.

U okviru jugoistočne skupine govorne specifičnosti pojedinih plemena nešto su izrazitije. Bez pretenzija na donošenje konačne klasifikacije u ovom trenutku, moglo bi se reći da se u okviru jugoistočne skupine izdvaja 5 govornih grana (poslužimo se terminologijom M. Stevanovića): 1. podlovćenska govorna grana (teritorija četiri nahije i Crnogorsko primorje od Perasta do Bara); 2. barsko-mrkojevička govorna grana; 3. kučko-pipersko-bratonožićka govorna grana; 4. zetsko-podgorićka govorna grana (kojoj pripadaju i Tuzi s okolinom te govor crnogorske dijaspore u Vraki i Skadru); 5. donjopješivačko-bjelopavličko-vasojevička govorna grana.

Od te klasifikacije značajnija je činjenica da je broj specifičnosti pojedinih govornih grana nesrazmjerno manji od broja zajedničkih crta jugoistočne skupine, baš kao što je i broj specifičnosti tri navedene govorne skupine (ševerozapadne, jugoistočne skupine i skupine govora crnogorskoga dijela Sandžaka) u

ogromnom zaostatku u odnosu na broj njihovih zajedničkih, opštecrnogorskih jezičkih crta. Takođe, važno je istaći da jedinice iz navedene podjele crnogorskih govora nipošto ne mogu biti shvaćene kao zasebni dijalekti jer za takav status ne poseđuju dovoljan broj zasebnih (ni makro- ni mikro-) specifičnosti.

Budući da se govori ševerozapadne Crne Gore tradicionalistički često nazivaju govorima „hercegovačkoga tipa“, odnosno svrstavaju u istočnohercegovački dijalekat, mi ćemo ovde provjeriti ispravnost takve klasifikacije na materijalu koji nude dijalektolozi što te govore svrstavaju u rečeni dijalekat, ali i na osnovu materijala koji je ponuđen u pojedinim studijama o tim govorima.

Najbitnija razlika između ševerozapadnih i jugoistočnih crnogorskih govora, kako je već rečeno, tiče se akcenatskog stanja – prvi su četvoroakcenatski, a ostale karakteriše akcenatsko šarenilo: dvočlani, tročlani i četvoročlani akcenatski sistem. Ujedno je akcenatski sistem i najbitnija osobina koja ševerozapadne crnogorske govore veže s govorima istočnohercegovačkoga dijalekta. Kolike su sličnosti i razlike u ostalim jezičkim slojevima, pokušaćemo da pokažemo u ovome prilogu.

Prema shvatanjima tradicionalističke „serbokroatistike“, istočnohercegovački dijalekat u Crnoj Gori zauzima prostor „od najsevernijeg zaliva Boke Kotorske, kod Risna, i ide malo ka severu, a zatim ka istoku, ispuštajući crnogorska plemena i predele Cuce, Ozriniće, Zagarčane, Komane, Bjelopavliće, Bratonožiće, Rovca i Vasojeviće, a obuhvatajući Crnogorsku Hercegovinu i čak severni deo zemljišta koje je pripadalo Crnoj Gori do 1878. god.: Grahovo, Pješivce, Župu, Lukovo, Drobnjak, Uskoke i Moraču. Zatim ova linija ide ka severu obuhvatajući Kolašin i ispuštajući Bijelo Polje i seče Lim južno od Brodareva.“³⁸

³⁸ Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956, str. 130.

Nažalost, ispitanošć sešverozapadnih u odnosu na ostale crnogorske govore znatno je manja, pa ne možemo na osnovu raspoložive građe uporediti osobine svih pomenutih plemena s osobinama istočnohercegovačkoga dijalekta. Ipak, i postojećii radovi i studije dovoljni su da pokažu neutemeljenost takve klasifikacije. Čak i materijal koji Pavle Ivić nudi u svojoj *Dijalektologiji* bio je dovoljan da inicira sumnju u ispravnost te klasifikacije. Govoreći o osobinama istočnohercegovačkoga dijalekta, Ivić već na početku konstatuje „pre svega, pravilo da je refleks dugog **ѣ** dvosložno *ije*, a kratkog **ѣ** jednosložno *je*, vredi samo za jedan deo jekavskog terena, uglavnom u istočnijim krajevima“. Zatim ukazuje na raznolikost izgovora alternanata staroga **ѣ** na raznim terenima i nastavlja: „Najzad, ima znatan broj govora gde se **ѣ** nikako ne udaljuje od jednosložnosti (...). U pojedinim govorima dolazi čak do jotovanja u grupama **ѣѣ** i **ѣѣ**: *ljépo, njésu, kòljěvka*. Prema sadašnjem stanju nauke nemogućno je ocrtati taćne izoglose svih ovih pojava.“³⁹ No i prema tadašnjem stanju nauke znalo se da se pomenute izoglose ne dotiću crnogorskih državnih granica. A kad se uzme u obzir da je zamjena jata, uz akcenatsko stanje, jedan od osnovnih kriterijuma podjele štokavskih govora, onda je jasno od kolikoga je to znaćaja za klasifikaciju crnogorskih govora jer se pomenute osobine što karakterišu „znatan broj istočnohercegovaćkih govora“ u Crnoj Gori ne javljaju!

Ako se uzmu u obzir sve dosadašnje klasifikacije i sinteze o štokavskim govorima, onda se – kad su u pitanju govori sešverozapadne Crne Gore – lako dâ uvideti da je najpreciznije od njih određenje dijalektologa Asima Peca, iako i njegova podjela ima manjkavosti jer govore o kojima je rijeć svrstava u poseban govorni tip istočnohercegovaćkoga dijalekta. U pogledu revizije shvatanja o govorima sešverozapadne Crne Gore Asimu Pecu pripada prvijenstvo jer je još 1976. (rad je tada predat za štampu, a

³⁹ Isto, str. 131-132.

objavljen je 1981) utvrdio da je riječ o *prijelaznim govorima*. Uto-liko je više neobična činjenica da je rad u kojem je tu reviziju iznio, premda pod neutralnim naslovom „Prilog proučavanju prelaznih govora“,⁴⁰ ostao gotovo nepoznat i bez uticaja na kasnije podjele štokavskih, a naročito crnogorskih govora. I tu se pokazalo da u prihvatanju teza presudan uticaj ima ne njihova naučna održivost već jačina autoriteta koji ih je postavio. A da je Pavle Ivić bio autoritet u ondašnjoj „serbokroatistici“, nije potrebno dokazivati.

Peco kaže: „moglo bi se reći da se prelaznim može nazvati onaj govor u kojem se ukrštaju krajnji izdanci pojedinih izoglosa koje su relevantne za susjedne govore, a čiji broj i gustina nikako ne dostižu broj i gustinu tih osobina u govorima koji su matični za navedene izoglose“.⁴¹ Navodeći zatim 24 glavnije osobine istočnohercegovačkoga dijalekta,⁴² Peco ukazuje da

⁴⁰ Asim Peco, „Prilog proučavanju prelaznih govora“, *Radovi*, ANUBiH, knj. LXX, Sarajevo, 1981, str. 43–51. (+27 karata).

⁴¹ Isto, str. 46.

⁴² Peco izdvaja ove osobine istočnohercegovačkoga dijalekta: 1. ijekavska zamjena *jata*; 2. *rě > rje*: *izgorjeti*, *grjehota*; 3. nastavci starih tvrdih osnova u zamjeničko-pridjevskoj promjeni: *našijem*, *ovijem*, *vrucijem*, *dobrijem*; 4. prisutni su samo *neko*, *nešto*; 5. nejednako zastupljena jotacija suglasnika *n*, *l*, *t*, *d*, *s*, *z*, *c*, *p*, *b*, *m*, *v*; 6. *-ao > -o*; 7. prisustvo fonema *h* i *f*; 8. *hv > flv*; 9. sekvence *plj*, *blj*, *mlj*, *vlj* (bez obzira na porijeklo) mogu alternirati sa *pj*, *bj*, *mj*, *vj*; 10. sonant *j* je postojan glas, i u inicijalnome položaju; 11. čuva se finalno *-ć*; 12. mjestimično zastupljena sibilizacija tipa *Anci*, *Juzi*; 13. grupe *sl-*, *zl-*, *sn-*, *zn-* su neizmijenjene; 14. infinitiv na *-ti* i *-ći*; 15. četvoročlani akcenatski sistem; 16. muška imena tipa *Jovo*, *Rade* imaju promjenu *Jovo* – *Jova* – *Jovu*; *Rade*, *Rada*, *Radu*; 17. prisvojni pridjevi na *-ov* od takvih imena; 18. deklinacija kao u standardnome jeziku, osim u pograničnome pojasu uz Crnu Goru de se javljaju primjeri tipa *Osto je u Crnu Goru*; 19. dat. i lok. jedn. ličnih zamjenica su kao i u standardnome jeziku, osim u pojasu uz crnogorsku granicu de se javlja *mene*, *tebe*, *sebe*; 20. javljaju se enklitike *ni*, *vi*, *ne*, *ve*; 21. pokazne zamjenice *ovi*, *ta*, *oni*; 22. imperfekat je poznat ali je u rijetkoj upotrebi; 23. pored konstrukcije *ore plugom*, javlja se i *ore s plugom*; 24. obilje orijentalne leksike. – Asim Peco, *Ibid.*, str. 48–49.

„granica rasprostranjenja ovih izoglosa na istok mogla bi se vezivati za današnju republičku granicu prema SR Crnoj Gori. Istina, od ranije je poznato, republičke granice ne moraju biti u isto vrijeme i govorne granice. To vrijedi i za ovaj govor, ali je istina i to da najveći broj istočnohercegovačkih izoglosa ide uz tu granicu, i zato sam ja u svom radu o istočnohercegovačkom govoru išao za tom, republičkom granicom. Čini mi se i ne bez razloga. (...) Ima dosta izoglosa koje su karakteristične za istočnije ijekavske govore, one u granicama SR Crne Gore, za koje ne znaju govori istočne Hercegovine. Upravo je to i povod da se o tim govorima kaže nešto više, ali ne kao o govorima koji čine integralnu cjelinu sa istočnohercegovačkim govorom nego kao o govorima prelaznog karaktera, o govorima čija je struktura, ili većeg njihovog dijela, prožeta osnovnim novoštokavskim osobinama i koji su u razvitku deklinacije i u akcentuaciji imali isti evolutivni razvoj kao i ostali govori hercegovačkog tipa, ali koju su, uz to, trpjeli izvjesne uticaje arhaičnijih ijekavskih govora, onih zetskog tipa. Istina je da se i ti govori, ili onaj zapadniji njihov dio, u srpskohrvatskoj dijalektologiji najčešće nazivaju istočnohercegovačkim govorima. (...) Ali je, uz to, tačna i konstatacija da se u ovim govorima javljaju i neke izoglose čija je matična baza u arhaičnijim ijekavskim govorima, onima zetskog tipa. To, dalje, govori da su neke zetske osobine u svom rasprostranjenju na zapad stizale skoro sve do granica današnje Hercegovine. Neke od njih su mogle biti raznesene i migracijama, a neke predstavljaju organski kontinuitet zetskih govora. (...) Ali, ponavljamo ima u toj zoni, kao i u svim govorima zapadne Crne Gore, osobina koje ne nalazimo u govorima današnje istočne Hercegovine, pa ni Hercegovine kao govornog područja.“⁴³ Među ševerozapadnim crnogorskim govorima Peco izdvaja govore Pive, Drobnjaka, Uskoka i Nikšića s Rudinama u kojima su istočnohercegovačke govorne osobine prisutnije nego u ostalim

⁴³ Isto, 49-50.

govorima toga tipa, što objašnjava činjenicom „da su navedeni predjeli zapadne Crne Gore imali dosta žive veze sa istočnom Hercegovinom, naročito sa Gackom, i da su iz tih hercegovačkih predjela ovamo unošene mnoge izoglose koje karakterišu istočnohercegovački govorni tip“.⁴⁴ Stoga ćemo navesti važnije crte upravo tih govora koje Peco izdvaja kao najbliže istočnohercegovačkome dijalektu da bi se uvidelo da se one najvećim dijelom ne poklapaju s onima koje su tipične za taj dijalekat, odnosno da su podudarne s osobinama ostalih crnogorskih govora.

Govor Pive i Drobnjaka opisao je 1938. godine Jovan Vuković.⁴⁵ Među osobine koje taj govor vežu za ostale crnogorske govore, odnosno koje ga najvećim dijelom odvajaju od istočnohercegovačkoga dijalekta, spadaju npr.:

- nepostojanje glasova *h* i *f*, čije poznavanje Peco navodi kao jednu od tipičnih osobina istočnohercegovačkih govora;
- sekundarna (i)jekavica (*počijevati, podumijenta, kišelo, kišelina, šeroma, vodijer, putijer, kosijer*);
- ekavizmi tipa *zenica, cesta*;
- iako je za Pivu i Drobnjak karakteristično sažimanje *ao > o*, ipak Vuković bilježi u pojedinim selima, naročito kod starijeg življa, promjenu drukčijega smjera koja je tipična za većinu crnogorskih govora – *ao > a*;
- promjena *m > n* u primjerima tipa *mončad, krnka, slanka*;
- jotacija u grupama *svje, cvje, dvje > še, će, đe: šetovati, šedok, međed, četati, Četko*;
- finalne grupe *-st, -št* uprošćavaju se gubljenjem posljednjeg suglasnika: *boles, rados, žalos, priš, pregrš*; ta se promjena javlja i u infinitivu bez krajnjeg *-i: mus, kras, gris*;
- suglasnici *t* i *d* gube se ispred *-stvo: brastvo, srestvo*;
- alternacija *đ : j* i *ć : j* u finalnom položaju: *poj, doj, rej, goj, noj*;

⁴⁴ Isto, str. 50.

⁴⁵ Jovan Vuković, „Govor Pive i Drobnjaka“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XVII, Beograd, 1938–1939.

- v umjesto *h* između dva vokala od kojih je jedan *u*: *duvan*, *suvo*, *uvar*, *uvoditi*;

- jotacija labijala: *pljesma*, *nevljesta*, *umljet*;

- glasovi *š* i *ž* u hipokoristicima;

- *-iji* > *-i*: *či*;

- *ć* i *đ* ispred *nj* > *t* i *d*: *potkutnjica*, *notnji*, *notnjik*, *mednjik*, *votnjak*;

- promjena *rat* – *rati*;

- produktivnost sufiksa *-le* u građenju hipokoristika: *Vule*, *Jole*, *Bele*;

- ženska imena na *-ica* u vok. jed. imaju *-a*;

- oblici zamjenica *mene*, *tebe*, *sebe* u dativu i lokativu jednine;

- pokazne zamjenice *ovaj*, *taj*, *onaj* upotrebljavaju se u obliku *ovi*, *ta*, *oni*;

- uvijek je *viđu* i *velju* u 1. licu jednine prezenta tih glagola;

- imperfekat i aorist su vrlo česti;

- uobičajeni su prilozi tipa *kudije*, *ovudije*, *onudije*;

- instrumental oruđnik s prijedlogom *s/su*: *s ovom šekirom se ne siječe*;

- upotreba akuzativa s prijedlozima *u* i *na* uz glagole mirovanja (umjesto lokativa): *Bijo sam u Nišić. Načinijo kulu na Pišće*;

- česta upotreba pripovjedačkoga imperativa: *Šedi, šedi, do mrkla mraka. Čeki ja tamo, čeki, a tebe nema* itd.

Zahvaljujući poznatome crnogorskom dijalektologu Miliji Staniću, uskočki govor najbolje je i najdetaljnije opisani crnogorski govor (o njemu je objavljena dvotomna studija⁴⁶ i dvotomni rječnik⁴⁷ te posebna studija o uskočkome akcentu⁴⁸). Navedimo i

⁴⁶ Milija Stanić, „Uskočki govor“, Tom I, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj XX, Rasprave i građa, Beograd, 1974; Stanić, Milija. – „Uskočki govor“, Tom II, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj XXII, Beograd, 1976.

⁴⁷ Milija Stanić, *Uskočki rječnik*, I i II, Naučna knjiga, Beograd, 1990. i 1991.

⁴⁸ Milija Stanić, „Uskočki akcenat“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXVIII, Beograd, 1982, str. 63–191.

ovđe neke važnije osobine uskočkoga govora koje se javljaju i u drugim crnogorskim govorima, a uglavnom su atipične za istočno-hercegovački dijalekat. U rečennoj Stanićevoj dvotomnoj studiji o uskočkome govoru nalazi se obilje takvih osobina:

- nepostojanje glasova *h* i *f*;
- iako je tipično sažimanje *ao > o*, nije nepoznata u nekim selima ni pojava *ao > a*;
- promjena *m > n* u primjerima tipa *mončad, krnka, slanka*;
- dosljedno sprovedena jekavska jotacija u svim pozicijama: *neđelja, ođelo, šućeti, vrćeti, capćeti, izesti, izelica, šever, šeđeti, ćepanica, ćedilo, ćelokupan, vljera, vljetar, grmljeti, umljeti, trpljeti, dospljeti, blježati, obljesiti*;
- jotacija u grupama *svje, cvje, dvje > še, će, đe: šetovati, šetencija; šedok, Međed, ćetati, Ćetulja*;
- *rě > re: ređe, pregořeti*, a saglasno tome se *j* gubi iza palatala *č, š* i *ž*: *bože, boži, tužela, naruče, zeči, ovči, miši*;
- ijekavski oblici tipa *slijevati, počijevati, snijevati, noćijevati*;
- sekundarna (i)jekavica i u primjerima tipa *šeromag, šeromašica, kišelica, raskišeliti, vodijer, putijer, poštijer, kosijer*;
- česta upotreba glasova *ś* i *ź* u hipokoristicima: *Gašo, Dašan, Vešo, Buška, Duško, Peško, Šole, Žale, Žaško*;
- nestabilnost sonanta *j* u intervokalnim pozicijama đe je prvi vokal *i*: *Ikonija, Mišajlo, gališot*;
- *-iji > -i*: *či, pogani, radi*;
- finalno *-đ* i *-ć > -j*: *pomoj, izaj, naj, moj, oj, nej, noj, svuj, goj, kuj, kogoj*;
- disimilacija tipa *mlogo, guvno, tavnica*;
- *-ćnji > -tnji*: *kutnji, notnjo, pomotnjik, notnjik, gatnjik*;
- gubi se krajnji suglasnik u finalnim grupama *-št, -st, -zd*: *plas, brs, prs, šes, vlješ, priš, baz, groz, droz*, a tako je i u infinitivu: *jes, tres, izes, sađes*;
- suglasnici *t* i *d* gube se ispred *-stvo*: *brastvo, srostvo, kmestvo, srestvo, gospostvo*;

- neizdiferenciranost upotrebe instrumental a s prijedlogom s i bez njega: *Pošeko se s nožem*;
- sasvim obična i česta upotreba aorista i imperfekta;
- upotreba akuzativa s prijedlozima *u* i *na* uz glagole mirovanja (umjesto lokativa): *Živi u Korita. Bog na nebo, a ljudi na zemlju* (uz upotrebu tipičnu za standardni jezik);
- česta upotreba pripovjedačkoga imperativa: *Ja osedlaj konja, obljesi jednu obravnicu za kranu, pa pojaši* itd.

Jedan od prvih detaljnije izučenih crnogorskih govora, kako je već istaknuto, jeste onaj koji je Danilo Vušović nazvao „dialektom Istočne Hercegovine“⁴⁹ i u njemu takođe nalazimo obilje

⁴⁹ Danilo Vušović, „Dialekt Istočne Hercegovine“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun, 1927, str. 1–71. Budući da naslov studije ne ukazuje jasno na teren čiji je govor ta studija obuhvatila, neophodno je odrediti njegove granice. Na str. 3 Vušović ukazuje da se taj „dialekt“ prostire „na istoku od linije Trebinje – Bileća – Gacko, na terenu koji se obično naziva *Starom Hercegovinom*“. Zatim opisuje teren na kojem je vršio ispitivanja i kaže: „obišao sam kako mesta bliže okoline Nikšića tako i plemena *Grahova, Banjana, Rudina i Golije*. Nikšić, sa selima nikšićske župe i polja, ima unekoliko prirodnu granicu, i odvojen je planinskim lancima od pomenutih plemena. Počevši sa istočne strane, granica bi se kretala planinama i planinskim vencima ovim redom: Buhavice, Prekornica, planine nikšićske župe, koje ju potpuno zatvaraju, – zatim: Vojnik i Javorak sa severa, Njegoš i Zla Gora sa zapada, a Budoš i Planinca zatvaraju nikšićsko polje sa južne strane. Varoš Nikšić je na sredini polja, a unekoliko ispod samih planinskih lanaca poređana su sela i zaseoci. Skoro potpuno odvojena, na severoistočnoj strani Nikšića, nalaze se sela nikšićske župe: *Morakovo, Staro Selo, Bjeloševina, Jugovići, Kuta, Liverovići, Zagrad i Oblatno*. U samim planinskim udolinama, bez prirodnog izlaza u polje, nalaze se sela: *Bršno* (ist. od Nikšića), *Laz* (severoist.), *Dragovoljići* i *Orah* (severno), *Šipačno* i *Duga* (severozapadno) i gdegdje koji zaselak rasturen ovde-onde po dolinama i rasedima brdskim. Iz pomenutih sam sela i uveo ponajviše materiala u svoj rad, jer

osobina tipičnih za ostale crnogorske govore, a nepoznatih ili atipičnih za istočnohercegovački dijalekat:

- nepostojanje glasova *f* i *h* (*h* se javlja samo po izuzetku);
- sekundarna (i)jekavica tipa *kišeo*, *šeromah*, *vodijer*, *putijer*, *pastijer*, *kosijer*, u glagolima tipa *počijevati*, *sakrijevati*, u imenicama npr.: *bolijes*, *golijet*, *Bokijelj*, *podumijenta*, *rukovijet*;
- vokalska grupa *ao* sažima se (pored *o*) u *a*: *doša*, *poša*, *gleda*, *uba*, *kota*, *ranik*;
- sporadično se javlja specifična zamjena poluglasnika;
- dosljedno izvršena jotacija suglasnika *d*, *t*, *c*, *s*, *z*: *šedeti*, *ođeljati*, *đever*, *čerati*, *češiti*, *počera*, *ćedilo*, *ćepanica*, *proćep*, *šeme*, *paši*, *šajan*, *pašaluk*, *ižesti*, *koži*, *ižedna*;
- jotacija *syje* > *še*, *cvje* > *će*: *šedok*, *šedodžba*, *prošeta*, *ćeta-ti*, *Ćetko*, *Ćetna*;
- jotacija labijala: *pljesma*, *dospljeti*; *pljena*, *obljed*, *bljesnilo*, *obljeručke*, *mljesec*, *grmljeti*, *mljesčina*, *vljera*, *življat*, *vlječit*;
- suglasnici *ś* i *ž* su obični i opštezaupljeni glasovi i, osim kao produkt jekavske jotacije, javljaju se i kao rezultat jednačenja po mjestu tvorbe: *iščerati*, *ižđikati* te u hipokoristicima tipa *Miško*, *Miša*, *Goško*, *Žela*, *Želina*;

mi izgleda da su u nekom pravcu dobro, može se reći i potpuno, očuvali svoje tipično izgovaranje. Od sela iz kojih sam po nešto uzimao i unosio u svoj rad jesu: *Ozrinići*, *Gornje Polje*, *Miločani*, *Brezovik* i *Zavrh*.“ Vušović dalje objašnjava da ostala sela (Glibavac, Mokra Njiva, Brezovik, Kočani, Stube, Ridani, Straševina, Studenci) nije ispitivao jer u njima „crnogorski zbor“ budući da je riječ o došljacima iz Čeklića, Cuca, Čeva itd. koji su naselili begovska imanja po „zauzeću“ 1877. godine. Pored nekoliko golijskih zaselaka, Vušović je obišao i sela i zaseoke Banjana, Grahova i Rudina: „*Grahovo* (varošica), *Spila*, *Viluse*; *Riječani*, *Balosave*, *Broćanac*, *Dolovi*; *Petrovići*, *Drpe*, *Klenak*, *Tupan* (Donji i Gornji), *Velimje* (varošica), *Miljanići*, *Dubočke* (Donje i Gornje), *Koprivice*, *Crkvice*, *Mirkovići* i *Macavare*. (...) Stanovništvo je ovog kraja uopšte dosta staro, tako da nam ovde nije potrebno s te strane ništa naročito govoriti, pošto ono čini potpunu etnografsku celinu“.

- u nekim leksemima javlja se (alternativno sa z) suglasnik *z* (*dz*): *bizin, mnozina, bronzin*;
- djelimično je zastupljeno gubljenje sonanta *j* iza palatala *č* i *ž*: *naruče, područje, obilježe, boži*;
- umjesto finalnoga *đ* i *ć* javlja se *-j*: *poj, doj, moj, kuj, nikuj, goj*;
- *m > n* u primjerima tipa: *pantim, konšija, sinsija, monče*;
- disimilacija: *mlozina, tamnjan, tavnica, dimno*;
- mjestimično se javlja i promjena *sn > šn, zn > žn, sl > šl, zl > žl*: *šnijevat, žnam, mišlim, u žli čas*;
- metateza: *crvka, cukati, neokle*;
- uprošćavanje suglasničkih grupa *-st, -št, -žd, -zd* u finalnom položaju: *milos, rados, plaš, vlješ, groz, Gvoz, daž*, i u infinitivu: *mus, ves, jes, gris, izis*;
- oblici zamjenica *mene, tebe, sebe* u dativu i lokativu jednine;
- pokazne zamjenice *ovaj, taj, onaj* upotrebljavaju se u obliku *ovi, ta, oni*;
- uvijek je *viđu* i *velju* (nekad i *kumlju*) u 1. licu jednine prezenta tih glagola;
- analoški oblici tipa *lažati, mećati, obrćati*;
- prilozi tipa *ovudije, tudije, kudije, onudijen, svukudijen*;
- genitiv *česa*;
- vokativ višesložnih ženskih imena na *-ica* ima oblik nominativa;
- upotreba prijedloga *s* uz instrumental oruđnik: *Gleda sam s očima*;
- česta upotreba prijedloga *su*: *su pet ljudi, su čim, su što*;
- upotreba akuzativa uz prijedloge *na, u, o, pod, pred, nad, za* uz glagole mirovanja: *Bio sam u Dugu. Spava pod kuću. Bio sam u grad*;
- česta upotreba pripovjedačkoga imperativa: *ja tu čeki, čeki, a njega nema*;
- vrlo aktivan imperfekat i aorist;
- specifična kongruencija tipa: *Poćeraj te dva ovna. Donesi mi one pet motika. Pošto su ove dva tovara.* – itd.

Kao što se na osnovu iznijetoga spiska jezičkih karakteristika može videti, razlike između ševerozapadnih crnogorskih govora i govora istočnohercegovačkoga dijalekta mnogo su veće nego što se to (tradicionalno) ističe. Ako se izuzme akcenatsko stanje tih govora, sa sigurnošću se može utvrditi da oni čine dio crnogorskog *koine* sloja, tj. da su neodvojivi od *crnogorskih govora kao cjeline* jer među navedenim osobinama ne postoji nijedna koja se ne javlja u crnogorskim „arhaičnijim“ govorima, tj. u govorima jugoistočne Crne Gore. A ako je takvo stanje u navedenim govorima koje Peco izdvaja kao najbližije istočnohercegovačkome dijalektu, onda nije potrebno naglašavati koliko se od toga dijalekta razlikuju oni crnogorski govori koji su teritorijalno bliži tzv. zetsko-lovcenskom dijalektu ili koji se s njim graniče. Stoga je nejasno kako se i sam Asim Peco u svom *Pregledu srpskohrvatskih dijalekata*,⁵⁰ uprkos onome što je u citiranome radu iznio, odlučio da ševerozapadne crnogorske govore smjesti među *ijekavske govore hercegovačkog tipa van granica Hercegovine*⁵¹ iako ih je opisao kao poseban „ševerozapadnocrnogorski govorni tip“. O neodrživosti takvoga postupka svjedoči i njegova konstatacija „da govori zapadne Crne Gore imaju veći broj osobina za koje ne znaju govori današnje istočne Hercegovine, ni Hercegovine uopšte, što tim govorima daje posebno mesto u sklopu ijekavskih govora. Upravo, ševerozapadnocrnogorski ijekavski govori (oni sa četvoroakcenatskim sistemom i novijim oblicima deklinacije) pored niza osobina koje ih vežu za ijekavske govore današnje Hercegovine znaju i za veći broj izoglosa koje su tipične za ijekavske govore zetsko-južnosandžačkog tipa.“⁵² Ako se ima u vidu da je Peco

⁵⁰ Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.

⁵¹ Isto, str. 74–79.

⁵² Isto, str. 75.

svoj rad o pomenutim govorima napisao 1976. godine i uz njega čak priložio tabelu krupnijih distinktivnih osobina između tih govora i govora „zetskoga“ tipa, onda naknadno zanemarivanje (1978) rezultata do kojih je tu došao i priklanjanje tradicionalističkoj podjeli (koju je sam indirektno opovrgao) ponovo pokazuje koliko je jak bio uticaj Pavla Ivića kao doskorašnjeg (?) autoriteta u „srpskohrvatskoj“ dijalektologiji; jači čak i od naučne argumentacije koja ga opovrgava!

Tradicionalizmu u klasifikaciji crnogorskih govora nije se oteo ni Milija Stanić uprkos potpunoj upućenosti u stanje tih govora. Iako je u studijama o uskočkom govoru izložio obilje karakteristika koje taj govor vezuju za ostale crnogorske govore a odvajaju od istočnohercegovačkoga dijalekta (izuzev akcenta), on je ustvrdio: „Uskoci, Drobnjak, Piva, nikšićki kraj i sl. – sve su to, kao što je poznato, delovi nekadašnje Hercegovine i tek su od Berlinskog ugovora (1878) pripali Crnoj Gori. Oni su time administrativno, politički prestali da budu delovi Hercegovine, ali su i dalje u nauci shvatani kao crnogorska Hercegovina. A što se tiče narodnih govora, stvar se nije takoreći ni za dlaku promenila – sve pomenute oblasti ostale su i dalje u okviru onoga što obuhvata pojam istočnohercegovački govori. Prema tome, govor koji je opisao D. Vušović (Dialekt Istočne Hercegovine, SDZb III, 1927) samo je jedan od istočnohercegovačkih govora, kao što je jedan od njih i govor koji je i sam Peco ispitao, kao što se ni za uskočki govor ne može ništa drugo reći do istočnohercegovački.“⁵³ Ako se zna da su Uskoci svoju teritoriju počeli naseljavati tek u XVIII vijeku i da je do povećanoga „uskakanja“ došlo naročito krajem XVIII i početkom XIX vijeka te da su uskakali uglavnom s današnje crnogorske teritorije (Rudine, Markovina, Gornja Morača, Čevo, Župa nikšićka, Ozrinići,

⁵³ Milija Stanić, „Uskočki govor“, Tom I, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj XX, Rasprave i građa, Beograd, 1974, str. 59.

Gornje polje, Piva, Rovca, Kolašin, Vasojevići, Kuči, Donja Morača; izuzetak su jedino 4 porodice iz Gacka i jedna iz Foče)⁵⁴ „u potpuno planinski, zabačen i teško prohodan kraj“ na „ničiju zemlju i ni pod čijom upravom“ đe je „bilo ljudi i žena čiji je čitav život protekao u vidokrugu od desetinu-dve kilometara; uskočke veze sa spoljnim svetom bile su vrlo retke i neredovne“,⁵⁵ ako se tome doda i činjenica da taj govor poseduje gotovo sve opštije crnogorske jezičke osobine – onda se mora odbaciti klasifikacija po kojoj on pripada govorima istočnohercegovačkoga tipa. To je – baš kao i govor Pive, Drobnjaka, nikšićkoga kraja te ostali govori severozapadne Crne Gore – crnogorski govor s četvoročlanim akcenatskim sistemom. Ne može se samo na osnovu četvoroakcenatskoga sistema neki govor proglasiti hercegovačkim ako se zna da u njemu nema najbitnijih osobina hercegovačkih govora, a posebno zbog toga što su oba uzlazna akcenta (uz silazne, naravno) prisutna i u nekim drugim crnogorskim govorima koji se ni u tradicionalističkim klasifikacijama ne svrstavaju u govore hercegovačkog tipa.⁵⁶

⁵⁴ Isto, str. 12-13. Stanić izdvaja najvažnije pravce uskočkog doseljavanja: „nikšićki kraj i iz Prekotare, a navažnije međustanice: Gornja Morača i kolašinski kraj“.

⁵⁵ Isto, str. 9–15. „Nikšićki, pljevaljski i kolašinski Pazar bili su, dakle, jedina mesta gde se Uskok mogao sresti (...). Sem toga, odlazili su Uskoci ponekad, vrlo retko, i još dalje – do Kotora, Risna ili kog drugog primorskog mesta (...) i do Cetinja, iz kakvih sudskih, čazbenih i sl. pobuda“ (str. 15). Sve to jasno ukazuje ne samo na uskočko porijeklo nego i na teritoriju na koju su, osim na same sebe, bili usmjereni. A kad se sve to, uz jezičke osobine u prvom redu – naravno, uzme u obzir, onda postaje očigledna neodrživost svrstavanja toga govora u govore hercegovačkoga a ne crnogorskog tipa.

⁵⁶ Mitar Pešikan, „Jedan opšti pogled na crnogorske govore“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXI/1, Matica srpska, Novi Sad, 1979.

I da zaključimo: Navedena analiza potvrđuje ispravnost stava Vojislava P. Nikčevića o postojanju opštecnogorskoga jezičkog sloja i o neodrživosti podjele crnogorskih govora na dva strogo odijeljena dijalekta. I oni govori koji se u takvim podjelama ističu kao izrazito hercegovački imaju mnogo više opštecnogorskih nego istočnohercegovačkih osobina. Stoga njihov dosadašnji (tradicionalistički) tretman treba odbaciti kao neutemeljen. To što se u tim govorima javljaju i neke hercegovačke osobine samo potvrđuje odavno poznatu činjenicu da se jezičke i dijalekatske granice samo po izuzetku poklapaju s državnim granicama, odnosno da se izvjesne istočnohercegovačke izoglose završavaju u Crnoj Gori. U našem je slučaju to pogotovo prirodna stvar jer je riječ o govorima koji pripadaju istome jezičkom sistemu (štokavskom) i uz to se nalaze u bliskome sušedstvu, pa bi bilo teško ne pretpostaviti izvjesna podudaranja u graničnome pojasu navedenih govora (istočnohercegovačkih i severozapadnih crnogorskih). Akcenatski sistem i „zamjena jata“ kao dva osnovna kriterijuma u podjeli štokavskih govora u ovom slučaju ne daju valjane rezultate. Crnogorski su govori (osim po izuzetku) (*i)jekavski*, baš kao i istočnohercegovački. A pojedini crnogorski govori koji se tradicionalistički svrstavaju u govore „zetskog tipa“, poput npr. bjelopavličkoga, vasojevičkog, donjopješivačkog i sl., imaju i četvoročlani akcenatski sistem, a po „zamjeni jata“ i svim ostalim osobinama uklapaju se u crnogorske govore s dvočlanim akcenatskim sistemom. Da bi se utvrdila pripadnost pojedinih govora određenoj grupi ili dijalekatskom tipu, mnogo su bitnije izoglose osobina koje su u tome govoru javljaju. A to je upravo ono na što je skrenuo pažnju Asim Peco u citiranome radu o prijelaznim govorima. Bitno je, dakle, odrediti žarište pojedinih pojava. O tome svjedoči i spisak osobina koje Peco navodi kao tipične za istočnohercegovački dijalekat. To što se u njemu npr. javljaju oblici zamjenica *mene*, *tebe*, *sebe* ili poremećen odnos akuzativa i lokativa (uz crnogorsku granicu) ne znači da te dvije osobine nijesu više opštecnogorske već da kraj tih izoglosa nije ograničen crnogorskom državnom granicom. Postojanje svih bitnijih opštecnogorskih jezičkih osobina (atipičnih za istočnohercegovački dijalekat) u severozapadnim crnogorskim govorima

– najbolji je pokazatelj da ti govori pripadaju crnogorskom a ne hercegovačkom govornom tipu. Što se akcenatskih podudaranja tiče, ona jesu značajna ali ne mogu biti i odlučujuća. Stoga se za ševerozapadne crnogorske govore određenje *istočnohercegovački* mora konačno napušiti.

CITIRANA LITERATURA

Bošković, Radosav & Malecki, Mječislav. – „Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, br. 20, Podgorica, 2002.

Čirgić, Adnan. – „O klasifikaciji crnogorskih govora“, *Lingua Montenegrina*, br. 2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008.

Čirgić, Adnan. – „Revizija podjele crnogorskih govora“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009.

Čupić, Drago. – „Bibliografija govora Crne Gore“, *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984.

Dedijer, Jevto. – *Hercegovina*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1909.

Hamm, Josip. – „Crnogorsko $T, D + JAT > \acute{C}E, \acute{D}E$ “, *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984.

Ivić, Pavle. – *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956.

Ivić, Pavle. – „Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora“, *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984.

Nikčević, Vojislav P. – „Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik“ u knjizi *Jezičke i književne teme*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006.

Nikčević, Vojislav P. – *Crnogorski jezik*, Tom II (od 1360. do 1995. godine), Matica crnogorska, Cetinje, 1997.

Peco, Asim. – *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.

Peco, Asim. – „Prilog proučavanju prelaznih govora“, *Radovi, ANUBiH*, knj. LXX, Sarajevo, 1981.

Pešikan, Mitar. – „Jedan opšti pogled na crnogorske govore“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXI/1, Matica srpska, Novi Sad, 1979.

Pulević, Vukić. – „Glasovi *š* i *ž* u crnogorskoj toponimiji“, *Lingua Montenegrina*, br. 1, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008.

Rešetar, Milan. – *Štokavski dijalekat*, Matica crnogorska, Podgorica 2010.

Stanić, Milija. – „Uskočki akcenat“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXVIII, Beograd, 1982.

Stanić, Milija. – „Uskočki govor“, *Srpski dijalektološki zbornik*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, Tom I, knj. XX, 1974.

Stanić, Milija. – „Uskočki govor“, Tom II, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXII, Beograd, 1976.

Stanić, Milija. – *Uskočki rječnik*, I i II, Naučna knjiga, Beograd, 1990. i 1991.

Stevanović, Mihailo. – *Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije*, Četvrto izdanje, Obod, Cetinje, 1962.

Stevanović, Mihailo. – „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. III, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933-1934.

Stojanović, Jelica. – *Identitet i status srpskog jezika u Crnoj Gori*, Zbornik radova *Jezička situacija u Crnoj Gori – norma i standardizacija*, CANU, Podgorica, 2008.

Vuković, Jovan. – „Govor Pive i Drobnjaka“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XVII, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1938-1939.

Vušović, Danilo. – „Dijalekt Istočne Hercegovine“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun, 1927.